

НЕЗАБУТНІ

Василь Полтавчук

РІКА, ЩО ЄДНАЄ СТОЛІТТЯ (Літературознавча спадщина Василя Фащенка)

"Зроблене людиною можна порівняти з рікою. Це порівняння дає зриме уявлення про рух, невинну течію, а не пам'ятникову застиглість, особливо ж коли мовиться про духовну діяльність вченого..."

Слова, що їх Василь Фащенко написав у статті-роздумі про Леоніда Новиченка — одного із своїх учителів і побратимів по літературознавчому ремеслу, мають заповітне, дороговказне значення для кожного, хто прагне досягнути зроблене самим Василем Фащенком — визначним українським вченим-літературознавцем ХХ століття.

Порівнюючи духовну діяльність з рікою, В.Фащенко наголошував, що її витoki, її першоджерела здавна цікавили дослідників, які здійснювали "мандрівки в молодість" художників слова: "Мета їх — випитати, зокрема й через читані ними книги, те, що на початках творчості живило їхній розум і серце або ж минало без уваги, часом болісно позначаючись на світорозумінні; що полонило чи, навпаки, викликало душевний опір і — найголовніше — надихало на нове слово". Підкресливши доцільність дослідницьких подорожей до джерел "письменницьких рік", В. Фащенко водночас запитував: "Чи варто робити подібну мандрівку до першооснов життєвого шляху самого критика?" Відповідь була ствердною: "Очевидно, варто".

...Народився Василь Васильович Фащенко 5 січня 1929 року в селі Катющине Томаківського району Дніпропетровської області в сім'ї хлібороба. Батько — Фащенко Василь Семенович, мати — Фащенко Оксана Василівна. "Народився і жив, — розповідав В. Фа-

щенко у своєму останньому інтерв'ю, опублікованому В. Панченком в "Літературній Україні", — на землях, де колись гриміла історія. Та моє покоління про неї нічого не знало. За три кілометри від мого села протікала річечка Томаківка, яка впадала в Дніпро навпроти острова з такою ж назвою, де виникла одна із перших Запорозьких Січей. Можливо, десь там і закорінювався мій рід — найголовніша з часів Біблії категорія нашого буття. Однак школа напихала мене інформацією про російських царів і не дала жодних знань про Україну, її історію, культуру. Недарма ж тоді, коли я вчився, Довженко кричав у щоденниках від болю: українські учні не знають свого родоводу! Та, правда, були вчителі, котрі розкривали самотню красу українського слова, інколи мовою натяків наштотували до читання забутих книжок, говорили про те, що понад річкою Красною, яка впадає в Сіверський Дінець, проходило в степи на погибель військо русичів князя Ігоря... були такі вчителі — і я схилию перед ними свою наболілу сиву голову. І перед тими, що гинули на цих річках, захищаючи свою землю, у Велику Вітчизняну війну".

Ранкове небо життя майбутнього вченого, пору його учнівства озорили книги. Озорили незгасним світлом громадянськості, світлом правди і краси. Через багато років, уже в зрілому віці, виступаючи з нагоди вручення йому Шевченківської премії, В. Фащенко скаже: "Я вдячний долі за те, що народився в хаті, де до книг ставилися поважно, їх всього було кілька, але найдорогоцінніші — "Кобзар", а ще — "Чапаєв"! Першу не так читали, як виспівували, проказували напам'ять: вона була в хаті своєю, рідною, і порадоньку давала, і розраджувала в горі, і кликала до світу ясного, в нове життя. А по "Чапаєву" я вчився читати російською мовою... Книга для мене — скарб нетлінний, духовний".

(Згодом, коли після воєнного лихоліття В. Фащенко знову сяде за шкільну парту, коли навчатиметься, а потім і працюватиме в Одеському державному (нині — національному) університеті, в його життя прийде багато книг — лише його власну бібліотеку складатимуть понад п'ять тисяч томів, перед ним постане незглибимість зоресвіту красного письменства, створюваного в різні епохи, представниками різних народів. Виконання мудрого Кобзарєвого заповіту навчатися чужого і не цуратися свого забезпечило В. Фащенку можливість бачити і оцінювати книги рідного народу в контексті надбань світової літератури...).

Середню школу, оскільки навчання перервала війна, В. Фащенко закінчив переростком — майже двадцятилітнім юнаком. З Кременної — містечка у Ворошиловградській (нині — Луганській) області, де здобував атестат зрілості, "подався вчитися — спершу до Харкова, на техніка важкого машинобудування. Однак із тієї химери, — як сказав В. Фащенко у згаданому інтерв'ю, — нічого не вийшло, довелося повернутися додому...".

А потім була Одеса. Сюди В. Фащенко прибув у 1949 році і вступив на українське відділення філологічного факультету державного університету. "...Я обрав Одесу, — згадував В. Фащенко, — де був для мене єдиний університет біля водної стихії (хоча про Одесу, як і Харків, я майже нічого не знав — це доля тих, кому відтинали пам'ять). Можливо, це сталося за контрастом: запраглося не сірого й холодного, а чогось теплого й веселкового, і не такого голодного, як у Харкові, хоча на першому курсі від нудьги хотілося кудись тікати, та не було куди". Чому так сталося, В. Фащенко пояснив у діалозі з В. Брюховецьким: "Навчання в університеті спочатку трохи розчарувало — хотілося знайти відповіді на запитання, які мучили. Після війни таких запитань було багато. А тут — мови, антична література... Проте поволі звик". А невдовзі — це вже свідчення з останнього інтерв'ю — "розкрилися очі — тут існує неординарна філологічна школа. І я в ній лишився назавжди".

Мріяв же В. Фащенко про іншу школу. "Хотілося, — зізнався він у розмові з В. Брюховецьким, — стати вчителем. Знав, скільки мені доброго зробив мій учитель Всеволод Іванович Сириця, який читав нам, повоєнним переросткам, літературу. Бачив, як тяглися діти, що пройшли жах війни й окупації, до вчителів-чоловіків. Отож хотілося робити своє діло... Сам я був твердо упевненим в своєму педагогічному покликанні".

Слід зазначити, що притаманний йому педагогічний хист В. Фащенко зреалізував сповна — тільки на іншій, вищій, орбіті: з 1954 року, коли він вступив до аспірантури при кафедрі української літератури, і до останніх днів життя доля його пов'язана була з Одеським університетом імені І. І. Мечникова, де для розквітливих студентських сердець, ще беззахисних, як весняні дерева перед підступними морозами, мудре слово Фащенка-лектора випромінювало енергію доброти і життєстійкості. З цим незабутнім словом у самостійну дорогу видушили тисячі випускників-філологів найстарішого вузу Одеси.

Вступ до аспірантури був крутозламною подією на життєвій дорозі В. Фаценка, адже він, за його словами, "критиком ніколи не збирався ставати". Опинившись перед необхідністю з'ясувати першовиток своєї літературознавчої діяльності, В. Фащенко згадував: "Під час окупації я "окупував" горище одного з наших сусідів, де той ховав багату бібліотеку. Перечитав там усього Жюль Верна, Фенімора Купера, Вальтера Скотта, Гоголя, Шевченка, Франка...

Хоч у селі були німці, ми, хлопчак, продовжували грати в Чапая, ми говорили про книжки. Десь у рівчаку (з першими цигарками) я переказував прочитані на горищі твори. Може, то й були перші "критичні" спроби інтерпретувати, якимось витлумачити написане автором. Хоч я про це тоді, певна річ, і не думав, як не думав про це ще багато років по тому".

Можна, отож, стверджувати, що майбутній науковець ступив на шлях до самого себе і протягом тривалого часу навіть не підозрював, що це саме той шлях, який визначила йому доля. З огляду на сказане, вступ до аспірантури слід розглядати в ряду "закономірних випадковостей", які супроводжували становлення В. Фаценка як вченого-літературознавця.

У цьому процесі доленосу роль відіграла підготовка у період перебування в аспірантурі кандидатської дисертації "Новели О. Гончара". Дослідження здійснювалося під керівництвом доцента А. Недзвідського. Іспит на наукову зрілість був складений В. Фащенко у 1958 році. Важливо зазначити, що першим опонентом під час захисту дисертації виступив видатний поет, академік Максим Рильський. Він першим визначив найсуттєвішу ознаку наукового таланту В. Фаценка. "Аналіз форми й змісту, — наголосив М. Рильський у відзиві про дисертацію, машинопис якого зберігається в домашньому архіві В. Фаценка, — виявляючи в дисертанті серйозного і естетично чуйного дослідника (виділення наше. — В. П.), органічно поєднаний у нього". Академік М. Рильський висловив і цілий ряд зауважень, які стосувалися окремих положень дисертації, однак висновки опонента був однозначним і втішним для молодого науковця: "Дисертація тов. Фаценка являє собою наслідок кропіткої й серйозної роботи, написана вона цілком на рівні сучасних вимог щодо літературознавчої науки, струнко, ясно, просто і жваво. З повною переконливістю ре-комендую Вченій Раді присвоїти тов. Фаценку вчений ступінь кандидата філологічних наук".

Таким же був висновок і другого опонента — доцента (пізніше — професора) Анатолія Жаборяка, який згадує: "Захист дисертації відбувся 4 червня 1958 р. в Актовому залі університету на Петра Великого, 2. Оскільки першим офіційним опонентом виступав М. Т. Рильський, то зал був переповнений студентами і викладачами — всім хотілося зустрітися з видатним поетом-академіком, почути його мудре слово. Можна зрозуміти почуття молодого аспіранта, якому довелося захищати дисертацію у таких незвичних обставинах. Незважаючи на хвилювання, Василь Васильович тримався впевнено, захищався переконливо, розумно, і Вчена Рада, якщо мені не зраджує пам'ять, одногolosно присудила йому вчений ступінь кандидата філологічних наук".

Після захисту кандидатської дисертації молодий науковець почав, за його словами, "ще глибше входити у специфіку новелістичного мислення". Витоки своєї особливої уваги до жанру новели В. Фащенко небезпідставно пов'язував з порою власного дитинства. "У моєму роду, — згадував він в останньому інтерв'ю, — казали: "Бреше", коли хтось довго і нудно розповідав про свої походеньки. І поважали того, хто, чи то сміючись, чи то плачучи, малював картинку, як він на базарі задарма віддав цибулю ("таке ж воно було голодне та нещасне") і додому повертався пішки без копійки (за 40 кілометрів від Запоріжжя), гадаючи, що ж йому жінка скаже. А ми з жінкою, тобто я з мамою, мовчки жаліли батька: я за те, що так далеко милостиню відніс, а мама за те, що обдурила його якась спекулянтка.

Отже, потяг "слухати" новели у мене, мабуть, був ще з дитинства, звичайно ж — інтуїтивний, бо я тоді ще не знав давнього визначення цього жанру: на вигляд — мале, для почуття — велике. До того ж, саме в шістдесяті роки з'явилася потужна хвиля унікальної новелістики як виклик бадьоро знебарвленому слову. І природно виникла потреба простежити курс цього жанру від 1920-х до 1970-х років".

Це був задум, втілення якого вимагало не тільки тривалого пошуку, а й перегляду багатьох усталених оцінок і — що особливо важливо — ідеологічних присудів, винесених у сталінські часи творчому доробку провідних вітчизняних новелістів. Результатом цілеспрямованої праці дослідника (В. Фащенко: "Я десять років бив у одну точку!") стали книги "Новела і новелісти" (1968) та "Із студій

про новелу" (1971), якими їх автор зробив фундаментальний внесок у вивчення української новели.

Названі книжкові студії новелістики, що склали своєрідну "літературознавчу диалогію", вивели їх автора, немов ракети-носії, на самостійну орбіту у вітчизняній науці про літературу. Звичайно, не можна не помічати того, що на основні параметри цієї орбіти помітно впливали тогочасні статус і стан самого літературознавства, що виявилось, зокрема, за словами В. Панченка, у неповноті "картини розвитку новелістичного жанру", у наявності авторської данини "тодішнім типовим уявленням" про революцію, соціалізм, "нову особистість", а також про такі явища літератури, як творчість М. Хвильового чи модерністські течії".

Відсутність у своїх книжках "повної історії" української новелістики визнав переходя три десятиліття і сам автор — сталося це в останній рік життя В. Фащенко, у ситуації, яку дослідник окреслив так: "Я не пишу, а думаю..." Ті думи, що невідступно супроводжували В. Фащенко протягом другої половини 80-х і майже до кінця 90-х років минулого століття, стосувалися найважливішого для нього — долі рідної літератури і власного внеску у її дослідження. В останньому інтерв'ю В. Фащенко зазначив: "Так звану "переоцінку цінностей" я зробив у своїх статтях, яких набралось на книжку, та немає кому видати. І та переоцінка стосувалася не головного — поезики, а словесних стереотипів, які виражали форми часу. Задумав я написати конспект лекцій з літератури за 40 років. Це діалог із самим собою".

Важливо зазначити, що "переоцінка цінностей" і "діалог із самим собою" — це тісно взаємопов'язані процеси, які В. Фащенко витлумачував як "щаблі до істини". На одному із таких "щаблів" дослідник, ведучи мову про те, що в його книжках не знайшла відбиття повна історія української новелістики, визнав, що так сталося "не тільки через заборони на певні імена", а й через його "власну зашореність".

Маємо усвідомлювати, як непросто було авторитетному вченому зізнатися в цьому на схилі віку, коли вже нічого, в суті, змінити не можна. Так вчинити спроможний тільки той, для кого істина — передусім і над усе. Критикуючи зроблене іншими, В. Фащенко був наділений здатністю критично розглядати і власний доробок. З висоти свого сімдесятиліття дослідник виразно бачив "вершини і долини" на тому шляху, яким він ішов, і тому неможливо і недо-

цільно дистилювати або ж "модернізувати" студії, здійснені у радянську добу, і таким чином представляти їх автора поза "інтер'єром часу": за такого підходу необхідно було б вилучати з цього інтер'єру і тих письменників, творчість яких досліджував В. Фащенко. Русло потужної ріки його творчості не може бути піддане випрямленню передусім тому, що наукова спадщина вченого у своїх вершинних виявах залишається самодостатньою і в новому столітті, у нових суспільно-політичних обставинах і не потребує ні співчутливої побиблївості, ні вознесення на котурни.

Непроминальне значення студіям В. Фащенко про новелу забезпечило головним чином те, що дослідник основну увагу зосереджував, за словами В. Панченка, "переважно на "жанрово-стильових" питаннях, його висновки щодо індивідуальної поетики провідних українських новелістів якраз і складають чи не найцінніше з того, що є в "диалогії"... Уважне вчитування в текст твору, "вслуховування" в слово, скрупульозний мікроаналіз художніх деталей — це стихія Фащенко-дослідника".

Вона, ця стихія, сповна виявилася вже у книзі "Новела і новелісти", що стала, як зазначила Т. Заморій, "першою у післявоєнний час спробою синтетичного дослідження важливих питань поетики та стилю" української новели. Книга В. Фащенко, що становила собою органічне "поєднання теоретичних екскурсів, узагальнюючих історико-літературних оглядів і монографічних нарисів про окремих новелістів", була розцінена як незаперечний успіх дослідника. На основі цієї монографії В. Фащенко підготував і в 1970 році захистив докторську дисертацію "Жанрово-стильові проблеми української радянської новелістики", ставши наймолодшим доктором філології у тодішній Україні.

Майже одразу після цієї знаменної для дослідника події вийшла друга частина його літературознавчої диалогії — книга "Із студій про новелу" (1971). У ній автор прагнув, за його словами, "проаналізувати й узагальнити деякі актуальні питання жанру й стилю, розвиваючи окремі положення попередньої праці, а деякі висуваючи вперше". Органічну єдність і очевидну несхожість обох частин літературознавчої диалогії уперше відзначив відомий письменник і дослідник С. Плачинда. Вирізнивши у книжковому потоці початку 70-х років розвідку В. Фащенко "Із студій про новелу", він підкреслив: "Передусім впадає в око відданість, вірність літературознавця улюбленому предметові своїх досліджень — новелі. Адже в пам'яті

читача-філолога ще досить свіжа цікава книга В. Фащенко "Новела і новелісти" (1968). В ній-бо сумлінний і обдарований науковець вперше подав широку картину розвитку новелістичного жанру в українській радянській літературі упродовж 50 років (1917–1967). Виконуючи таку об'ємну, складну і, в суті, новаторську роботу, дослідник міг удатися до нудної описовості, хронологічно послідовної реєстрації фактів тощо. Але В. Фащенко вже тоді виявив неабияке вміння синтезувати, мислити масштабно, типізувати найістотніше, глибоко розуміти складні перипетії літературного процесу. Шлях становлення і розвитку української радянської новели молодий учений показав через аналіз найсуттєвіших проблем поетики та стилю. Але у попередній праці переважала фактографічна лінія; дослідник мав охопити всі найважливіші факти з історії жанру за 50 років його розвитку. Книга ж "Із студій про новелу" є, безсумнівно, ґрунтовнішим дослідженням поетики жанру. Якщо в книзі "Новела і новелісти" автор охоплював тему, так би мовити, на всю можливу її широчінь, то в новій праці вимір інший — в глибину".

Потреба саме такого виміру з'явилася у В. Фащенко внаслідок усвідомлення ним того, що "історія нашої новелістики ще не написана, хоч і в рецензіях, і в оглядових статтях, і в монографіях про творчість окремих прозаїків є чимало спостережень і фактів. Та вони до цього часу не систематизовані й критично не перевірені". Причина цього полягала, на думку В. Фащенко, в тому, що українські дослідники мало зважали на багаторічний досвід вітчизняної новелістики, "на глибоке й всебічне обґрунтування теорії жанру, композиції, живої діалектики диференціації та інтеграції, на конкретний аналіз складників стилю, його місце в поетичі. Щоб уникнути емпіризму, треба факти ставити в систему і виробляти метод дослідження. Необхідно з матеріалу добувати кубічні корені, а не безконечно плюсувати до нього однакові чи різнотипні одиниці".

Послідовну орієнтацію В. Фащенко на добування "кубічних коренів" із досліджуваного матеріалу особливо яскраво засвідчують такі розділи книги, як "Теорія новели на Україні", де відзначається першоосновна роль праць І. Франка, "Новелістична композиція (мікро- і макроструктура)", "Стиль і його складники", "Фабульність і безфабульність", "Жанрова диференціація та взаємопроникнення". Важливо зазначити, що спостереження і узагальнення зроблені дослідником на матеріалі більш ніж столітнього новелістичного потоку, і тому їм властива непроминальна наукова цінність.

Розглядаючи, наприклад, складну проблему жанрової диференціації і жанрового взаємопроникнення, В. Фащенко уникнув упередженості, яку нерідко виявляли радянські дослідники у підході до розмаїття у сфері жанрових визначень, до "підкресленої індивідуалізації нормативних категорій". Його судження ґрунтовні, засновані на глибокому розумінні специфіки мистецтва слова, на неприйнятті, з одного боку, "догматичних уявлень про межі жанру", а з іншого — "жанрового хаосу, авторського свавілля". "Лірично-психологічна зосередженість на окремій особі, — зауважував В. Фащенко, — диктує згущену форму новели, а інтерес до історичного потоку вимагає епічної широти. Обидві тенденції "примиряються" в стислих романічних чи циклічних структурах прози. Та цей засіб не універсальний. В ньому відбито лише один напрям пошуків сучасної форми широкого епосу. Поруч існують "непереплетені" романічні і новелістичні системи, зі своїми принципами охоплення й розкриття людських характерів. Діалектичний процес диференціації та інтеграції прозових жанрів продовжується. Бо постійно змінюється життя, а з ним і форми художньої думки".

У літературознавчій диалогії В. Фащенко виразно окреслені творчі індивідуальності провідних українських новелістів 20–60-х років минулого століття: М. Ірчана, О. Слісаренка, Г. Косинки, Ю. Яновського, О. Довженка, О. Гончара, С. Гуцала, Вал. Шевчука, В. Дрозда. У зв'язку з цим слід відзначити увагу дослідника до творчості тих письменників, які тоді ще тільки утверджувалися в літературі: "В. Фащенко раніше за інших взявся розглядати їхню творчість у широкому контексті "академічної" проблематики, поєднуючи можливості теоретичного й літературно-критичного підходів". Для багатьох неофітів літератури В. Фащенко своїм добрим і мудрим словом (І. Григурко: "Професор Фащенко не вчить писати, а вчить розуміти") "шив сорочки на виріст", дбаючи про розвій української літератури загалом і жанру новели зокрема.

Узагальнюючи оцінки і відгуки, які стосувалися диалогії В. Фащенко про новелістику, приходимо до висновку: якби наукову спадщину вченого складала тільки ця праця, то й за такої умови його ім'я отримало б постійну прописку в історії українського літературознавства.

Втім, В. Фащенко не припинив студій про новелу. Вона, новела, — його любов і біль. Все краще, що з'являлося у цьому жанрі, знаходило щирий відгук і підтримку дослідника. У полі його зору —

твори С. Жураховича, О. Сизоненка, І. Чендея, Р. Іваничука, Г. Тютюнника, В. Яворівського, Д. Герасимчука, О. Гижі, А. Колісниченка. Водночас В. Фащенко виявляв непоступливість і, сказати б, неакадемічну пристрасть, коли зустрічався з творами недолугими, які компроментували жанр зокрема і літературу загалом.

У зв'язку з цим слід назвати передовсім статтю дослідника "Новела з напівфабрикатів" (1971), перейняту непідробним вболіванням за майбутню долю української малої прози. Публікація викликала значний резонанс як серед новелістів, так і серед дослідників. Зокрема, розлогою статтею на "Новелу з напівфабрикатів" відгукнувся Л. Новиченко, який схвалив проведений В. Фащенко експеримент з "соціологічного дослідження журнальної новелістики" і наголосив на тому, що над результатами цього експерименту "слід ґрунтовно подумати всій нашій критиці".

Активно впливати на сучасний йому літературний процес, а не лише аналізувати перекося десятиліття його результати, — в цьому В. Фащенко вбачав одне з найважливіших своїх завдань. У журналах і газетах, у наукових збірниках ним опубліковано понад сто п'ятдесят статей і рецензій, присвячених актуальним питанням літературного процесу. Не випадково, отже, В. Фащенко став одним з перших лауреатів Республіканської (нині — імені О. Білецького) премії в галузі літературно-художньої критики (1979). Втім, цю премію слід розцінювати лише як офіційне підтвердження того авторитету, що його В. Фащенко здобув серед письменників і дослідників. "Чи багато в нас критиків, що, попри титули й нагороди, зажили б щирої, сталої поваги в широких літературних колах? — запитав наприкінці 80-х років Г. Сивокінь і відповів: — Не дуже багато, однак з-поміж них Василь Фащенко — один з перших".

...Новелою В. Фащенко цікавився протягом усієї своєї наукової діяльності. Саме цьому жанрові присвячена остання його праця — "Метаморфози в українській новелістиці ХХ в.", якій судилося стати першою посмертною публікацією вченого. Ось чому небезпідставним видається припущення відомого літературознавця М. Наєнка, який на початку 2004 року писав: "Гадаю, що якби Василь Васильович дожив до наших днів (а щойно минуло його 75-річчя), він би запропонував синтетичну працю про всю українську новелістику...".

Сакраментальне "якби"...

Дослідження новели, яке у другій половині 50-х і протягом 60-х років минулого століття визначало характер наукових пошуків В. Фа-

ценка, вже у 70-і роки втратило свою домінуючу роль і далі тривало лише як один із напрямків діяльності відомого літературознавця. У той же час посилилась увага дослідника до буття інших жанрів, зокрема роману, до проблеми характеру в літературі, психологізму красного письменства. З'являються книги В. Фащенко, без яких не можна уявити вітчизняну "рухому естетику" 70–80-х років: "Відкриття нового і діалектика почуттів" (1977), "У глибинах людського буття" (1981), "Характеры и ситуации" (1982), "Павло Загребельний" (1984), "Герой і слово" (1986). Дві із цих книг — "У глибинах людського буття" та "Характеры и ситуации" — у 1985 році були удостоєні найвищої у нас премії — Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Аналіз названих книг дає підставу стверджувати, що протягом 70–90-х років у центрі наукових зацікавлень В. Фащенко перебувала поетика характеротворення в художній літературі. За редакцією вченого вийшла колективна праця одеських науковців "Проблема характеру в радянській багатонаціональній літературі" (1977). Основні ж результати студій В. Фащенко знайшли відбиття у вже згаданих його монографіях "Відкриття нового і діалектика почуттів" та "У глибинах людського буття", які, на думку В. Панченка, "разом складають ще одну "диалогію" дослідника". У ній автор цього жанрового визначення чи не найоригінальнішим вважає "розділ про поетику характеротворення", де В. Фащенко "зупиняється на розгляді основних засобів творення характеру — "видимої мови душі" (а, отже, і художнього портрета), внутрішнього монологу, невласне прямого мовлення, діалогів. Скільки характерних деталей із сучасних авторів потрапило на екран аналітичного "мікроскопа" В. Фащенко! Завзято й аргументовано відкидає він приблизність і зужитість, усім пафосом своїх мікростудій голосуючи за творче дерзновення художника, за розширення й урізноманітнення спектра засобів психологічного аналізу в українській прозі".

Грунтовно, залучивши при цьому знання із суміжних наук, розробив В. Фащенко і саму категорію характеру — одну із фундаментальних у літературознавстві. "Як відображена конкретно-цілісна істота, художній характер включає в себе, — на думку вченого, — всі рівні та аспекти теоретичних розрізень: людина, індивід, індивідуальність, особистість, каркас особистості.

Отже, характер у художньому творі — це відображені в світлі авторського ідеалу порівняно сталі властивості й змінні відношення,

які утворюють закономірну своєрідну соціально-психологічну єдність, котра формується і виявляється в зовнішній і внутрішній діяльності людини у найрізноманітніших ситуаціях".

Уваги заслуговує не лише дана "формула характеру у художньому творі", але й автокоментар до неї. "Очевидно, — писав В. Фащенко, — це визначення занадто громіздке. Але воно точніше, ніж те, що автор цієї статті намагався дати раніше. Крім ідеї єдності загального і конкретного, є в ньому і думка про рух характеру, що відповідає реальності — життєвій і художній".

Реальністю, як свідчить процитований автокоментар В. Фащенко, був "рух характеру" і самого дослідника, який, простуючи до істини, ще тоді, у монументальні 70-ті, задовго до "перебудови" й "переоцінки", не вважав себе безпомилним — мав мужність визнати власний недогляд, виправити його, якщо цього вимагали інтереси науки.

Ознакою неспинного "руху характеру" В. Фащенко можна вважати і помітне збагачення жанрової палітри літературознавчих студій дослідника. У зв'язку з цим відзначимо успішне освоєння В. Фащенко жанру літературного портрета, про що свідчить, зокрема, видана у 1984 році книга "Павло Загребельний". Безперечно, і в попередніх працях дослідника наявні цікаві думки про творчу лабораторію окремих прозаїків, про особливості стилю кожного з них, але то були, наголосимо, лише побіжно висловлені, хай і суттєві, штрихи до портретів, а не самі портрети.

Створення творчого портрета письменника можна порівняти, ясна річ, з певними застереженнями, з роботою художника-портретиста. Як і для художника, для літературознавця важливо віднайти точку зору, з якої відкривалися б найбільш характерні, найбільш прикметні риси героя. Заспівний розділ дослідження В. Фащенко, що називається "Книги", засвідчує, що таку точку зору авторові вдалося знайти. Розповідаючи про роль книги у житті П. Загребельного — "енциклопедично освіченого читача", автор водночас і досліджує процес формування таланту письменника, і говорить про засвоєння ним високих уроків класики, і підкреслює його працелюбність, зацікавленість доробком як своїх ровесників, так і молодших літераторів, і показує, завдяки якій читацькій, дослідницькій роботі з'явилися відомі історичні романи прозаїка, — одним словом, змальовує визначальні риси такої самобутньої творчої особистості, якою є Павло Загребельний.

Створенню його літературного портрета передував "мініпортрет", яким можна вважати написану В. Фащенком у 70-ті роки передмову до шеститомного видання творів популярного прозаїка. З цієї передмови ("Глибінь і розмаїття дивосвіту"), з окремих спостережень, що містяться у книзі "У глибинах людського буття", з опублікованих у 1983 році статті "І ДИВО це ніколи не кінчається..." та рецензії "Монологи для нащадків" і "вирослав" портрет майстра. При його створенні важливе значення мали уроки дослідницької манери Л. Новиченка, який, за спостереженням В. Фаценка, вслухався, вдивлявся "не тільки в усю творчість митця, а і в окрему фразу, в єдине слово. Це його вміння якесь особливе, поетично-аналітичне, філософсько-літературознавче. Разом із вченим ми бачимо породжувану художнім образом зливу асоціацій, розгортання яких опшасливлне радістю емоційно-інтелектуального пізнання".

Така ж дослідницька манера притаманна була і самому В. Фаценку. Яскраво виявилася вона як у статтях про новелістів, так і в портреті Загребельного-романіста. В останньому панорамне бачення твору, циклу, всього романного доробку гармонійно поєдналося зі скрупульозним розглядом домінантних деталей, завдяки чому літературознавчий аналіз дослідника набув всеосяжного характеру.

В. Фащенко, наприклад, першим з-поміж дослідників звернув увагу на те, що застосований у "Диві" П. Загребельного композиційний прийом, "можливо, чимось близький до своєрідного монтажу довженківської "Звенигори". Мета ж такого прийому полягала, на думку дослідника, "у тому, щоб через зіставлення кількох епох, концентричними колами — 10–11 століття, Велика Вітчизняна війна, наша сучасність — художньо довести, показати незнищенність історії народу, його культури, з якої все краще входить у нашу духовну скарбницю..." Оригінальність архітекτονіки роману засвідчена не менш оригінальним літературознавчим висновком: "Композиція "Дива" нагадує архітектуру собору, образно відтворену в романі: незвичайність планів, переходів, добудов, але в свавільній асиметричності криється доцільність і гармонія. **Все — наче пісня рідної землі**" (виділення наше. — В. П.). Даний висновок і є зразком того, що В. Фащенко, характеризуючи "новиченківську дослідницьку манеру", назвав "поетично-аналітичним" тлумаченням художнього твору.

Неможливо, мабуть, визначити відсоткову долю кожного із начал — поетичного та аналітичного, але з певністю можна стверджувати, що їх поєднання у дослідницькій діяльності В. Фаценка було

оптимальним, гармонійним і що саме завдяки йому словесний дивотвір письменника у процесі його розгляду науковцем вияскравився усіма гранями своєї дивовижності. Аналіз першого роману триптиха П. Загребельного про Київську Русь засвідчив це переконливо. Особливою ґрунтовністю відзначається розкриття поетики творення двох "рівновеликих, але "не рівносутніх" характерів — характерів Сивоока та Ярослава Мудрого. Якщо перший, створений могутньою фантазією автора, можна вважати своєрідним письменницьким викликом "забудькуватим" літописцям і бездонності Часу, то другий, реальний, по-своєму витлумачений і показаний романістом, — це вже виклик літературній традиції. Зазначивши, зокрема, що П. Загребельний явно полемізує зі своїм попередником (мається на увазі І. Кочерга, автор драматичної поеми "Ярослав Мудрий". — В. П.) у трактуванні характеру князя", В. Фащенко і сам вступив у полеміку з С. Шаховським та В. Чумаком, які, на його думку, не "розшифрували" сутність авторської концепції характеру Ярослава Мудрого у романі П. Загребельного.

Нарешті, ще одне спостереження В. Фаценка, яке не тільки увиразнює ідею "Дива", а й має принципове історико-літературне значення. Завершуючи аналіз "Дива", дослідник зазначив, що "одночасно із "Собором" Олесея Гончара роман П. Загребельного закликає сучасників "берегти собори людських душ", до самозречення творити вічне в ім'я народу, його добробуту і щастя". Це була перша у вітчизняному літературознавстві — після голобельної критики та тривалого замовчування твору — позитивна згадка про "Собор". Зважитися на таке у доперебудовні часи було не просто, і залишається лише пожалкувати, що цей факт не зафіксований у відомому книжковому дослідженні, присвяченому страдницькій долі роману О. Гончара.

У доробку В. Фаценка, крім повноформатного (на час видання) літературного портрета П. Загребельного, є ще "штрихи до портретів" літературознавця Л. Новиченка ("Поетія щедри аналітичної думки") та письменника О. Гончара ("Поетичний світ Олесея Гончара"). Ці штрихи окреслені з особливим натхненням і любов'ю, бо стосувалися вони тих Майстрів, які відіграли важливу роль у життєвій і творчій долі В. Фаценка. У розмові з В. Брюховецьким В. Фащенко серед найперших своїх учителів назвав саме Леоніда Новиченка: "Можна сказати, що смак до критичної роботи прийшов від читання його статей. На них учився не я один. Взагалі, в на-

шому університеті завжди високо цінувався авторитет Новиченка-критика".

А в останньому своєму інтерв'ю В. Фащенко найчастіше згадував Олеся Гончара — письменника, з дослідження новел якого він починав свій науковий шлях. "Олесь Гончар для мене, — наголосив В. Фащенко, — велика частка мого духу, мого буття на цьому світі". Звідси, з цього зізнання, — непоступливість у обстоюванні неперебутньої мистецької цінності творчої спадщини О. Гончара. "Про так звані "дискусії" навколо творчості О. Гончара, — зазначив В. Фащенко, — мені говорити гірко. Віддаю належне А. Погрібному, О. Сизоненку, які стали на захист великого митця. Тільки хотілося б додати, що осуд І. Кошелівцем автора "Прапороносців" і "Собору" — явище, котре перебуває в колі гримас психології. Оponent із "вільного" закутку Європи "одверто" не міг зрозуміти того, що критикований ним письменник, будучи у вавилонському полоні, непохитно стояв на рідній землі, захищаючи її від чужинців, дивився в очі злу, виборюючи рідне слово, національну гідність. І його чули. Для суверенності України він зробив більше, ніж його опонент, якого майже ніхто не читав. Тому й психологія іншого духу в іншому світі стала йому, Кошелівцю, якимось фатальним потойбіччям.

А коли мовити про домашніх критиків, то мені їх, їй-Богу, жаль. Не заглиблюючися у твори О. Гончара (де вони, молодики з "націоналістичного клубу", побачили нібито оспіваного в "Соборі" Брежнєва з широкими бровами і лямпасами?), нігілістики скотилися у якесь нахабно-безпорадне дівцтво... Мине час — і історія покаже, хто що зробив для буття гуманної національної культури, хто ближче став до Істини своєї доби".

Виголосити цей пристрасний монолог В. Фащенко вважав не стільки своїм правом, скільки обов'язком дослідника, який глибоко осягнув художній світ письменника і який, зачудувавшись цим світом, не втратив здатності неупереджено оцінювати доробок О. Гончара. "Не всі твори митця, — писав В. Фащенко у 1978 році, коли сам митець перебував на вершині слави, — однаково високі й невичерпні, як зоряні світи. Такого в літературі загалом і не буває: щоб усе — на рівні вимог сучасного й майбутнього. Адже шлях до художньої істини ніхто тобі не торує — мусиш щоразу долати його сам. Та є в Олеся Гончара новели й романи вершинні, в яких люди вичитували й вичитують свою історію, пристрасні і сподівання

і, збагачені його світом, бачать далі, вміють більше і почувають глибше, гостріше". Цей висновок — логічний результат аналізу вершинних новел і романів О. Гончара, аналізу, що його здійснив "естетично чуйний дослідник" (М. Рильський) — таким В. Фащенко залишався упродовж усієї своєї літературознавчої діяльності.

Важливо зазначити, що майстерність дешифрування художнього коду того чи іншого письменника засвідчують не лише статті і книги В. Фащенко, а й зізнання самих письменників. Прикметним є тут, зокрема, лист Олеся Гончара, викликаний ознайомленням прозаїка з рецензією професора В. Фащенко на роман "Твоя зоря". "Дорогий Василю Васильовичу, — писав О. Гончар 14 березня 1980 року. — Видавництво "Дніпро" ознайомило мене з Вашою рецензією на "Зорю" (видавничка етика це, кажуть, дозволяє). Прочитав Ваше слово уважно, оскільки було це пізно вночі, коли вже ніякі не шарпають клопоти, прочитавши, довго думав, і за саме це вже Вам спасибі. Варто було писати твір, якщо він так може сприйматись. Ви зазирнули в саму душу твору, в глибини, і причиною тут, мабуть, не лише досвідченість професорського ока: так зазирнути міг лише той, хто здатен любити".

Цю здатність В. Фащенко засвідчують різножанрові студії, у яких він, за висловом Г. Зленка, "розкривав красу і силу високого Слова, його цвітіння", показував, "як много важить слово" (І. Франко). "В усіх книжках, — як зазначив В. Дончик, — а особливо з питань малого жанру прози (відомо, що тут В. Фащенко належить і по сьогодні авторитетне слово), привертають увагу, принаймні, три взаємопов'язані риси, які сприяють тривалішому життю цих досліджень у нашій науці. Це увага до індивідуальності, пошук до кожної відповідного "променя зору" (вислів критика), увага до тексту, про яку ми останніми роками заговорили так акцентовано, та увага до сфери художності, поезики малої і великої прози. Досить передивитися сьогодні численні проникливі пасажі аналізу, приміром, "Байгорода" чи "Мамутових бивнів" Ю. Яновського, чи окремих оповідань А. Головка, Г. Косинки, О. Слісаренка, а з ближчого часу Є. Гуцала, В. Дрозда, В. Шевчука, або господарський розгляд усіх українських романів і повістей на широкому тлі інших національних літератур у книжці "Відкриття нового і діалектика почуттів" — і помітимо, як багато тут підказок, зачіпок і приводів для дальшої розмови чи й полеміки, які вагомі тут уже сама оглядова повнота, фактологічне багатство".

В. Фащенко "був професіоналом, — наголосив Є. Баран — представник нової генерації дослідників красного письменства, — тому його літературознавчий досвід став класичним набутком вітчизняної науки про мистецтво слова".

Непроминальне значення літературознавчої спадщини В. Фащенка відзначив з висоти 2000 року й академік Микола Жулинський. Вітаючи учасників першої наукової конференції, присвяченої пам'яті Василя Васильовича, М. Жулинський підкреслив, що "ґрунтовні розвідки професора В. В. Фащенка, особливо в царині новелістики, його активна й виважена позиція в літературній критиці, авторитет громадянський — все це надавало й надає постаті цієї людини, філолога з волі Божої, педагога за велінням серця, літератора за напрямком таланту, того іміджу, що не минає, а навпаки, міцніє з роками і викликає спокійну і справедливую повагу".

Воістину: наукова спадщина Василя Фащенка — це, образно кажучи, ріка, яка і після смерті вченого має чіткі обриси на літературознавчій карті України. Русло у неї глибоке, не замулене, їй не загрожує обміління і небуття. У вітчизняній науці про мистецтво слова вона єднає століття — двадцяте і двадцять перше.

Віриться, що єднатиме і наступні.